

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 30-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 6-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 12-oktabr 2026-yil

ABDURAHMON JOMIYNING “BAHORISTON” ASARIDA HIKOYATLAR ORQALI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Kenjayeva Saodat Nurmurod qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston” asarida hikoyatlar vositasida ma’naviy-axloqiy tarbiya berishning mazmuni, didaktik xususiyatlari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan ilm-ma’rifat, odob-axloq, adolat, saxovat, halollik, kamtarlik, do‘stlik va insonparvarlik kabi fazilatlarning shaxs ma’naviyatini shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, hikoyatlarning tarbiyaviy ta’sir mexanizmlari, ibrat orqali o‘rgatish, axloqiy xulosa chiqarish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yoritiladi. Jomiy ijodidagi didaktik qarashlardan zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari hamda yosh avlodda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Jomiy, “Bahoriston”, hikoyat, didaktika, axloqiy tarbiya, ma’naviyat, pedagogik meros, ilm-ma’rifat, odob-axloq, ibrat.

Sharq mumtoz adabiyotida insonni ma’naviy kamolotga yetaklash, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va jamiyatda munosib xulq-atvor me’yorlarini qaror toptirish masalalari muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishda Abdurahmon Jomiy ijodi alohida ahamiyatga ega. Uning “Bahoriston” asari insonning axloqiy qiyofasi, ilm-ma’rifatga munosabati, adolat, saxovat, muhabbat va ijtimoiy mas’uliyat kabi masalalarni hikoyatlar, hikmatli fikrlar va she’riy parchalar orqali yoritgan didaktik manbadir. “Bahoriston” 1487-yilda fors tilida yaratilgan. Asar Jomiyning o‘g‘li Ziyovuddin Yusufning ta’lim-tarbiyasi uchun yozilgan bo‘lib, muallif uni Sa’diy Sheroziyning “Guliston” asari an’analariga tayangan

holda yaratgan. Bu ma’lumot asarning didaktik maqsadini tushunishda muhimdir: Jomiy badiiy adabiyotdan nafaqat estetik zavq berish, balki yosh avlodga hayotiy tajriba va axloqiy saboq yetkazish vositasi sifatida ham foydalangan. “Bahoriston”ning ta’limiy ahamiyati uning keyingi davrlarda ham o‘qish va o‘rganish uchun foydalanilgan adabiy manbalardan biri bo‘lib qolganida ko‘rinadi.

“Bahoriston” muqaddima, sakkizta ravza va xotimadan tashkil topgan. “Ravza” so‘zi bog‘ ma’nosini anglatadi; Jomiy asarning har bir bo‘limini ramziy jihatdan alohida bog‘ sifatida tasavvur qiladi. Asarning nasr va nazm uyg‘unligida yozilgani uning badiiy hamda tarbiyaviy xususiyatlarini birlashtiradi. Hikoyatlar orasida keltirilgan she’riy parchalar fikrni umumlashtirish, axloqiy xulosani ta’sirchan ifodalash va o‘quvchining e’tiborini asosiy g‘oyaga qaratishga xizmat qiladi. Asarning sakkiz ravzasi mazmun jihatidan turli mavzularni qamrab oladi. Birinchi ravzada tasavvuf ahli va avliyolarning fikrlari hamda xatti-harakatlari, ikkinchi ravzada donishmandlarning hikmatlari, uchinchi ravzada adolat va davlat boshqaruvi, to‘rtinchi ravzada saxovat va muruvvat, beshinchi ravzada muhabbat, oltinchi ravzada hazil-mutoyiba va latifalar, yettinchi ravzada shoirlar va adabiy ijod, sakkizinchi ravzada esa hayvonlar ishtirokidagi masallar yoritiladi. Ushbu tuzilish asarning faqat bir axloqiy mavzu bilan cheklanmaganini, balki inson hayotining turli tomonlarini qamrab olganini ko‘rsatadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, sakkiz ravzaning har biri o‘quvchini muayyan hayotiy va axloqiy masala ustida fikr yuritishga undaydi. Masalan, hukmdorlar va adolat haqidagi hikoyatlar ijtimoiy mas’uliyatni, saxovat haqidagi hikoyatlar boshqalarga yordam berishning ahamiyatini, donishmandlar haqidagi rivoyatlar esa bilim va tajribaning qadri haqida mushohada yuritish imkonini beradi. Hayvonlar ishtirokidagi masallarda inson xulqidagi ayrim kamchiliklar ramziy obrazlar orqali ko‘rsatiladi. Bunday usul murakkab axloqiy tushunchalarni sodda va esda qolarli shaklda ifodalashga yordam beradi.

“Bahoriston”ning muhim pedagogik xususiyati — axloqiy tushunchalarni quruq qoida tarzida emas, balki muayyan voqea, obraz va xatti-harakatlar orqali ochib berishidir. Hikoyatlarda qahramonning qarori, uning boshqalarga munosabati va xatti-harakatlarining oqibatlari ko‘rsatiladi. O‘quvchi esa voqea mazmunini anglash orqali ijobiy va salbiy xulq-

atvor o‘rtasidagi farqni tushunishi mumkin. Bu usulni pedagogik jihatdan uch bosqichda izohlash mumkin. Birinchi bosqichda o‘quvchi hikoyat mazmuni bilan tanishadi va undagi asosiy muammoni aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda qahramonlarning xatti-harakatlari, ularning sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda esa o‘quvchi hikoyatdan xulosa chiqarib, uni o‘z hayoti yoki zamonaviy ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘laydi. Bu uch bosqich “Bahoriston”ning tarixiy matnida aynan shu nomlar bilan belgilangan metodika emas, balki asarning didaktik imkoniyatlarini zamonaviy pedagogik nuqtayi nazardan tushuntirish usulidir.

Jomiy hikoyatlarida ibratning ta’siri faqat muallifning nasihatiga bog‘liq emas. U qahramonlarning xatti-harakatlari va ularning oqibatlarini tasvirlash orqali o‘quvchini mustaqil fikrlashga ham yo‘naltiradi. Shu jihatdan hikoyat o‘quvchiga tayyor axloqiy hukmni yetkazish bilan birga, ushbu hukmning sabablarini tushunish imkonini beruvchi didaktik vosita vazifasini bajaradi. “Bahoriston”ning ikkinchi ravzasi donishmandlarning hikmatlariga bag‘ishlangan. Bu bo‘limda aql, tajriba va hayotiy kuzatishlar orqali shakllanadigan donishmandlikning ahamiyati namoyon bo‘ladi. Jomiyning qarashlarida bilim insonning fikrlash imkoniyatlarini kengaytiruvchi omil bo‘lsa, donishmandlik bilimni hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati bilan bog‘liqdir. Asarning ushbu qismi ilm-ma’rifatning inson xulqi va qarorlariga ta’sirini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Pedagogik jihatdan bu g‘oyalar o‘quvchilarda bilimga hurmat, mustaqil fikrlash, o‘z fikrini asoslash va tajribadan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Ta’lim jarayonida hikoyatni o‘rganish faqat uning mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchilar qahramonning qarori qanchalik asosli ekanini, boshqa yo‘l tutish mumkin bo‘lgan-bo‘lmaganini va voqea qanday saboq berishini muhokama qilishlari mumkin.

Bunda Jomiy asaridagi donishmandlik g‘oyasini zamonaviy ta’limning tanqidiy fikrlash tamoyili bilan mazmunan qiyoslash mumkin. Har ikki holatda ham ma’lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni anglash, baholash va tegishli xulosa chiqarish muhimdir. Biroq zamonaviy tanqidiy fikrlash atamasi Jomiy tomonidan qo‘llanilgan tarixiy tushuncha emas, balki asarning bugungi pedagogik imkoniyatlarini tavsiflash vositasidir.

“Bahoriston”ning uchinchi ravzasi adolat va davlat boshqaruvi masalalariga bag‘ishlangan. Bu bo‘limda hukmdorlarning faoliyati, rahbarlik mas’uliyati va insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda adolatning o‘rni bilan bog‘liq masalalar yoritiladi. Asarning ushbu qismi Jomiyning axloqiy qarashlari shaxsiy fazilatlar bilan cheklanmay, jamiyatni boshqarish va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish masalalarini ham qamrab olganini ko‘rsatadi. Adolatning tarbiyaviy mohiyati insonlarning huquqlarini hurmat qilish, xolis qaror chiqarish va o‘z vazifalarini vijdonan bajarishda namoyon bo‘ladi. Bu qarashlarni zamonaviy ta’lim muhitida sinf jamoasidagi tenglik, baholashning xolisligi, vazifalarni adolatli taqsimlash va nizolarni murosali hal qilish bilan bog‘lash mumkin. Masalan, o‘qituvchi adolat mavzusidagi hikoyatni o‘qitib, o‘quvchilarga qahramonning qarorini baholash, uning boshqa insonlarga ta’sirini aniqlash va muqobil qaror taklif qilish vazifasini berishi mumkin. Bunday topshiriq o‘quvchilarning axloqiy mulohazasini rivojlantiradi va adolatni mavhum tushuncha sifatida emas, balki kundalik xulq-atvor bilan bog‘liq tamoyil sifatida anglashlariga yordam beradi.

“Bahoriston” XV asrda yaratilgan axloqiy-didaktik asar bo‘lib, uni zamonaviy pedagogika nazariyalarining bevosita manbasi sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Uning bugungi ahamiyati tarixiy merosni o‘rganish, hikoyatlar orqali axloqiy tushunchalarni tahlil qilish va ularning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishda namoyon bo‘ladi. Asardan foydalanishning birinchi yo‘nalishi — axloqiy vaziyatlarni muhokama qilishdir. O‘quvchilar hikoyatdagi muammoni aniqlaydilar, qahramonning xatti-harakatini baholaydilar va muqobil yechimlarni taklif qiladilar. Ikkinchi yo‘nalish — ibrat orqali o‘rgatishdir. Bunda o‘quvchilar ijobiy fazilatlarning oqibatlarini hamda salbiy xatti-harakatlarning zararini matn asosida tushunadilar. Uchinchi yo‘nalish — o‘z-o‘zini tahlil qilishdir. O‘quvchilar hikoyatdan kelib chiqib, o‘z xulqi va qarorlarini umumiy axloqiy mezonlar asosida baholashga o‘rganadilar. Shuningdek, “Bahoriston” adabiyot, tarix va tarbiya fanlari o‘rtasidagi fanlararo aloqalarni kuchaytirish uchun ham material beradi. Asarning yaratilgan davri va adabiy an’analarini tarix darslarida, badiiy obraz va hikoyatlarni adabiyot mashg‘ulotlarida, axloqiy g‘oyalarni esa tarbiyaviy faoliyatda tahlil

qilish mumkin. Bu jarayonda asarning asl tarixiy mazmunini saqlash, zamonaviy talqinlarni esa matn bilan asoslash ilmiy yondashuvning muhim talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kenjayeva S.N. Temuriylar davriga oid pedagogik asarlarda axloq masalalari // European science international conference: Modern problems in education and their scientific solutions. Vol. 3 No. 3 (2026) . 347-349-b.

2. Kenjayeva S.N. Temuriylar davri adabiy merosida komil inson tarbiyasi masalalari // Global Academic Conference on Research and Innovation. Volume 2, Issue 4 GACRI 2026/ New York/The Usa. 54-57-b.

3. Kenjayeva S.N. Temuriylar davri pedagogik tafakkurida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning o‘rni // International Conference on Contemporary Research ICCR–2026. 96-99-b.

4. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: «Ishonchli hamkor», 2021. - 272 b.

5. Roziqov O. R. va boshqalar. Didaktika. T., "Fan", 1997, 111-b.

6. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. –Toshkent, 2016. – 314 b.

